РОЗДІЛ 2 «ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»; «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО»; «АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО»; «ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО»; «ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ»

УДК : 340.132.6 **DOI: 10.32751/2617-5967-2026-02-08**

Корольова В. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Університету економіки та права «КРОК»
ORCID ID: 0000-0003-2998-6144

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено доктринальному осмисленню принципу пропорційності як самостійного та методологічно визначального стандарту екологічного права України. На основі узагальнення підходів сучасної європейської конституційної доктрини та зарубіжних досліджень щодо пропорційного балансування проаналізовано, що пропорційність у сфері охорони довкілля виконує функцію нормативного критерію якості публічного втручання, запобігаючи зведенню природоохоронної мети до формального виправдання будь-яких регуляторних обмежень. Обґрунтовано, що застосування тесту пропорційності в екологічних правовідносинах передбачає послідовну перевірку легітимності мети, придатності обраних засобів, їх необхідності та дотримання справедливої рівноваги між публічним інтересом охорони довкілля і приватними правами та законними інтересами, насамперед у площині права власності й свободи підприємницької діяльності. Показано, що вимоги придатності й необхідності спрямовують державу до вибору доказово обґрунтованих і менш обтяжливих альтернатив, а також до посилення превентивних інструментів екологічної політики – моніторингу, прозорості екологічної інформації, контролю та ефективного мотивування адміністративних рішень. Доведено, що пропорційність у вузькому сенсі формує стандарт юридично дисциплінованого балансу інтересів у межах концепції сталого розвитку, мінімізуючи ризики регуляторної дисфункції та підвищуючи передбачуваність правозастосування.

Ключові слова: *пропорційність, принцип пропорційності, екологічне право, легітимна мета, придатність, необхідність, баланс інтересів, сталий розвиток, екологічні обмеження, природокористування*

The article is devoted to the doctrinal understanding of the principle of proportionality as an independent and methodologically decisive standard of environmental law in Ukraine. Based on a generalization of approaches in contemporary European constitutional doctrine and foreign studies on proportional balancing, it is analyzed that proportionality in the field of environmental protection serves as a normative criterion for the quality of public intervention, preventing the reduction of environmental protection goals to a formal justification for any regulatory restrictions. It is argued that the application of the proportionality test in environmental legal relations involves a consistent verification of the legitimacy of the goal, the suitability of the chosen means, their necessity, and the observance of a fair balance between the public interest of

environmental protection and private rights and legitimate interests, primarily in the sphere of property rights and freedom of entrepreneurial activity. It is shown that the requirements of suitability and necessity guide the state towards choosing evidence-based and less burdensome alternatives, as well as towards strengthening preventive instruments of environmental policy – monitoring, transparency of environmental information, control, and effective motivation of administrative decisions. It has been proven that proportionality in the narrow sense forms the standard of a legally disciplined balance of interests within the concept of sustainable development, minimizing the risks of regulatory dysfunction and increasing the predictability of law enforcement.

Keywords: *proportionality, principle of proportionality, environmental law, legitimate aim, suitability, necessity, balance of interests, sustainable development, environmental restrictions, nature management*

Постановка проблеми. Попри те, що принцип пропорційності посідає чільне місце у сучасному глобальному конституціоналізмі та є одним із ключових інструментів судового контролю за втручанням держави у сферу прав людини, у вітчизняній еколого-правовій доктрині України пропорційність тривалий час не сприймалася як самостійний принцип, здатний виконувати системоутворюючу функцію. Зазвичай пропорційність розглядається опосередковано – як елемент верховенства права, вимога розумності державного регулювання або загальний стандарт належного адміністративного врядування у сфері природокористування. Водночас екологічне право як міжгалузевий комплекс норм і практик потребує більш виразного та методологічно цілісного осмислення пропорційності, оскільки саме тут держава найчастіше поєднує регулятивні та обмежувальні інструменти: встановлює екологічні стандарти, запроваджує дозвільні процедури, накладає обмеження на користування ресурсами, застосовує санкції за порушення природоохоронних вимог.

У зарубіжній літературі проблематика пропорційності в екологічному праві частково досліджувалася крізь призму балансування екологічних цінностей та економічних свобод, а також у контексті судового контролю за адміністративними рішеннями у сфері охорони довкілля [5-7, 9-11]. Особливо розвиненим є цей підхід у праві Європейського Союзу, де конфлікт між цілями економічної інтеграції та вимогами природоохоронної політики аналізується в межах більш широкого концепту сталого розвитку та «високого рівня» екологічного захисту. Для України ця проблематика набуває додаткової ваги з огляду на стратегічний курс європейської інтеграції, поступове наближення до екологічного права ЄС, а також об’єктивні виклики, пов’язані з відновленням територій, забрудненням і деградацією природних екосистем та необхідністю поєднання екологічної безпеки з економічною стійкістю.

Разом із тим українська правова система вже містить концептуальні передумови для активного застосування принципу пропорційності в екологічній сфері. Конституційний вимір охорони довкілля проявляється через гарантування права на безпечне для життя і здоров’я довкілля та пов’язані з ним інформаційні й компенсаторні механізми, тоді як державне втручання у господарську діяльність, право власності та інші інтереси суб’єктів природокористування має відповідати вимогам легітимної мети та недопущення надмірного обтяження. У таких спорах пропорційність працює як нормативний «компас», який дозволяє не зводити екологічне регулювання до формальної законності, а оцінювати його якість – чи справді обрані засоби є придатними для досягнення природоохоронної

мети, чи існували менш обтяжливі альтернативи, та чи не призводить державне втручання до надмірного обмеження приватних прав і законних інтересів порівняно з тією екологічною користю, яку воно має забезпечити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на узагальненні сучасних підходів до принципу пропорційності як універсального конституційного стандарту та аналізі його застосування в екологічному праві. Теоретичну основу становлять праці зарубіжних авторів щодо пропорційнісного балансування та його структури (A. Sweet, J. Mathews, M. Klatt, M. Meister), а також дослідження екологічного виміру пропорційності й узгодження екологічного захисту з економічними свободами у праві ЄС (E. Desmet, H. Mullerova, G. Winter, E. Reid, J. Ueda). Нормативним підґрунтям слугують положення Конституції України та окремі вітчизняні напрацювання у сфері екологічного регулювання і природокористування.

Мета статті полягає в обґрунтуванні принципу пропорційності як самостійного стандарту екологічного права України.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових вимог застосування принципу пропорційності в екологічному праві є належне визначення правомірної (легітимної) мети державного втручання. Для України це питання має не лише теоретичне, а й виразне практичне значення, оскільки екологічна сфера традиційно характеризується підвищеною інтенсивністю публічного регулювання: держава встановлює стандарти якості довкілля, обмеження природокористування, дозвільні режими, процедури оцінки впливу на довкілля, а також застосовує контрольні й санкційні механізми. Усі ці інструменти, попри їх природоохоронний характер, потенційно зачіпають економічні свободи, право власності, свободу підприємницької діяльності, гарантії інвестиційної стабільності, а отже – мають бути обґрунтовані саме через призму легітимної мети.

У національному конституційному порядку охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки набувають статусу конституційно значущих благ, що визнаються державою як пріоритетні напрями її діяльності. Конституція України прямо закріплює обов’язок держави забезпечувати екологічну безпеку та підтримувати екологічну рівновагу на території України (ст. 16), а також установлює обов’язок кожного не заподіювати шкоди природі й культурній спадщині та відшкодовувати завдані збитки (ст. 66) [3]. Водночас основоположним є й положення про право кожного на безпечне для життя і здоров’я довкілля, а також на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права. Саме ці конституційні гарантії формують нормативний каркас, у межах якого екологічні цілі набувають якості легітимної мети для обмежень у суміжних сферах – передусім у господарській діяльності та сфері використання природних ресурсів.

Публічна мета екологічної політики в Україні дедалі частіше формулюється в категоріях сталого розвитку, що слугує концептуальним мостом між природоохоронними вимогами та економічною динамікою. Власне, сталий розвиток у юридичному сенсі передбачає не «пріоритет економіки» або «пріоритет екології», а необхідність їх інституційно врівноваженого співіснування, за якого економічне зростання не може досягатися ціною деградації екосистем, а природоохоронні обмеження не мають набувати характеру необґрунтованого блокування суспільно значущої діяльності. Саме тому у структурі сталого розвитку виявляється наявність кількох одночасних і потенційно конфліктних публічних інтересів: збереження довкілля як умови гідного життя, охорона здоров’я населення, гарантування ресурсної та енергетичної безпеки, підтримка

економічної спроможності громад та держави, розвиток інфраструктури й виробництва. Утім, у центрі такого балансу все одно перебувають дві базові цінності – охорона довкілля та економічний розвиток, співвідношення яких найчастіше й потребує «налаштування» через тест пропорційності.

З огляду на це сталий розвиток поряд із суміжними категоріями (екологічна безпека, охорона навколишнього природного середовища, реалізація екологічних прав) може розглядатися як конституційно обумовлене благо, що надає законодавцю та органам виконавчої влади підстави для регуляторного втручання. Проте саме принцип пропорційності дозволяє уникнути спрощення, коли держава обмежується формальним посиланням на «охорону довкілля» як універсальне виправдання будь-якого адміністративного рішення. У межах правової держави легітимна мета має бути не декларативною, а конкретизованою й перевірюваною: який саме екологічний ризик усувається, які об'єкти довкілля потребують охорони, в чому полягає небезпека для населення, які параметри якості довкілля порушуються або можуть бути порушені, та чому саме обраний інструмент є необхідним для реагування на загрозу.

У системі стримувань і противаг оцінка того, чи є природоохоронна мета дійсно легітимною, а не лише формально проголошеною, значною мірою належить до компетенції судової влади, передусім – адміністративних судів та Конституційного Суду України. Саме суд, застосовуючи стандарти верховенства права і захисту прав людини, здатний перевірити: чи відповідає втручання держави екологічно обґрунтованій меті, чи не є воно прихованою формою реалізації несумісних цілей (наприклад, фіскального тиску, адміністративного свавілля або створення бар'єрів конкуренції), чи не використовується природоохоронний дискурс як інструмент вибіркового обмеження окремих суб'єктів господарювання. У цьому сенсі судовий контроль за легітимністю екологічної мети виконує не суто коригувальну функцію, а формує стандарти належного мотивування державних рішень у сфері довкілля.

Наступною вимогою застосування принципу пропорційності є вимога придатності. Її зміст полягає у тому, що обрані державою регуляторні або обмежувальні заходи повинні перебувати у раціональному причинно-цільовому зв'язку з легітимною метою та бути здатними реально сприяти її досягненню. У площині екологічного права України ця вимога набуває особливої ваги, оскільки природоохоронні рішення нерідко мають складну багатофакторну природу: вони поєднують екологічні, технологічні, соціальні та економічні параметри, а їх ефективність визначається не лише юридичною формою, а й практичною здатністю мінімізувати ризики для довкілля та здоров'я населення. Відтак придатність виступає своєрідним «фільтром» проти декларативних або символічних заходів, які формально вмотивовані екологічною метою, однак фактично не здатні забезпечити очікуваний природоохоронний результат. У цьому контексті вимога придатності органічно кореспондує з категорією раціонального природокористування, що традиційно розглядається як одна з фундаментальних ідей екологічного права. В українській правовій системі вона проявляється через вимогу ощадливого використання природних ресурсів, запобігання їх виснаженню та деградації, а також через поєднання господарської активності з обов'язком підтримання екологічної рівноваги. Якщо придатність у тесті пропорційності орієнтована на перевірку «чи працює обраний засіб для досягнення мети», то раціональне природокористування задає матеріальний зміст цієї перевірки – які саме параметри використання ресурсів можна вважати узгодженими з природоохоронними потребами,

екологічними стандартами та довгостроковими інтересами суспільства.

Водночас на рівні доктринальних дефініцій поняття раціонального природокористування часто має «подвійну оптику». У навчально-методичній літературі раціональне (збалансоване) природокористування нерідко тлумачиться як система діяльності, покликана забезпечити економну експлуатацію природних ресурсів і найбільш ефективний режим їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів господарства, що розвивається, та збереження здоров'я людей [4, с. 3]. Така конструкція демонструє потенційне напруження між економічним і екологічним вимірами, оскільки акцент на «перспективних інтересах господарства» може зрушувати баланс у бік економічного результату, залишаючи екологічний компонент у ролі супутньої умови. Однак у сучасному екологічному праві України, особливо з огляду на євроінтеграційні зобов'язання, раціональність природокористування дедалі більше розуміється як екологічно обмежена ефективність, тобто така, що досягається не «всупереч природі», а шляхом мінімізації шкоди та забезпечення відновлюваності ресурсів. Це особливо помітно у сфері користування надрами, водними ресурсами, лісовим фондом, землею та іншими природними об'єктами, де законодавець поєднує дозвільні інструменти з екологічними стандартами, лімітами, нормативами та процедурними гарантіями. У межах таких режимів придатність проявляється як вимога: регуляторний захід має бути технічно здійсненним, адміністративно забезпеченим та юридично налаштованим так, щоб він реально знижував екологічні ризики. Наприклад, введення спеціальних дозволів, екологічних умов або обмежень набуває сенсу лише тоді, коли вони не є «формальністю», а спираються на перевірювані критерії впливу, передбачають моніторинг, звітність, контроль і відповідальність у разі порушень.

З позицій пропорційності придатність означає, що держава повинна обґрунтувати не лише саму необхідність охорони довкілля, а й те, що обрані засоби об'єктивно відповідають природі загрози. Якщо екологічний ризик спричинений, скажімо, системними порушеннями технологічних стандартів або несанкціонованими скидами, то ключовими будуть заходи контролю, інструменти екологічного моніторингу та відповідальності. Якщо ж проблема полягає у недостатній оцінці кумулятивного впливу діяльності на екосистему, тоді придатними є процедурні механізми планування, стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля. У протилежному випадку виникає ризик, що втручання держави набуває характеру недоречного або навіть контрпродуктивного, оскільки воно створює обтяження для суб'єктів, але не забезпечує реального природоохоронного ефекту.

Сучасна тенденція екологічного регулювання в Україні також демонструє зсув від підходу «компенсації шкоди» до підходу запобігання шкоді, який посилює значення придатності. Адже якщо метою є не лише реагування на вже завданий екологічний збиток, а превенція негативного впливу, тоді державний засіб має бути спроєктований таким чином, щоб працювати на випередження – через аналіз ризиків, регламентацію впливів, технологічні вимоги, екологічну експертизу (у функціональному сенсі), оцінку впливу та прозорість екологічної інформації. Придатність у цьому разі набуває характеру вимоги до доказовості та наукової обґрунтованості екологічних рішень, що є критично важливим у конфліктних спорах між природоохоронними цілями та господарськими інтересами.

Окремого наголосу потребує те, що вимога придатності є не лише «екологічним», а й процедурним стандартом. У публічному праві України рішення, які істотно впливають на права суб'єктів (наприклад, обмеження діяльності підприємства, анулювання дозволу,

заборона використання земельної ділянки, припинення спеціального водокористування), повинні бути належно мотивованими. А належне мотивування у сфері екологічного права неможливе без демонстрації: які факти встановлено, які екологічні наслідки прогнозуються або підтверджені, чому саме обраний захід здатний усунути небезпеку, які нормативи чи стандарти порушено, і як захід співвідноситься з поставленою метою. Таким чином придатність забезпечує підвищення якості адміністративного рішення та знижує ризики свавільності.

Водночас важливо підкреслити: раціональне природокористування не може тлумачитися як «економічна раціональність будь-якою ціною». У конституційній архітектурі України природні ресурси визнаються об'єктами права власності Українського народу (ч. 1 ст. 13; ч. 1 ст. 14), а держава та органи публічної влади здійснюють від імені народу права власника в межах, визначених Конституцією (ч. 2 ст. 13). Це означає, що економічний вимір природокористування є допустимим і необхідним, однак він має реалізовуватися у межах екологічних обмежень і в умовах, коли не руйнуються базові параметри екологічної безпеки та екологічної рівноваги (ст. 16) [3]. Відтак раціональність у сучасному праворозумінні все більше наближається до логіки екологічно відповідальної ефективності, де економічний результат є легітимним лише за умови дотримання природоохоронних стандартів та гарантій екологічних прав. Саме з цієї причини вимога придатності у тесті пропорційності логічно пов'язується із вимогою необхідності.

Історичні витоки вимоги необхідності у структурі пропорційності пов'язують із розвитком адміністративного права європейських держав. Вона насамперед слугувала інструментом обмеження адміністративного розсуду та встановлювала негативні зобов'язання для виконавчої влади: заборону діяти «понад міру», застосовувати надлишкові засоби примусу або регулювання тоді, коли мета може бути досягнута менш інтенсивним втручанням. У сучасному українському контексті такий підхід залишається методологічно актуальним, оскільки адміністративні інструменти екологічного впливу повинні поєднувати ефективність із правовою визначеністю, прогнозованістю та справедливим розподілом регуляторних тягарів.

З позиції українського конституційного правопорядку вимога необхідності випливає не тільки з загальної ідеї верховенства права, а й із фундаментальних гарантій прав людини, які можуть зазнавати обмежень лише за умови дотримання легітимної мети та належної «міри» втручання. Екологічна сфера демонструє особливо виразну «конфліктність» таких ситуацій: держава має обов'язок забезпечувати екологічну безпеку та підтримувати екологічну рівновагу, але одночасно вона повинна поважати право власності, свободу підприємницької діяльності, принцип правової визначеності та заборону свавільних обмежень. Вимога необхідності якраз і виконує роль критерію, що дозволяє узгодити ці конституційні вектори, не зводячи охорону довкілля до «універсальної підстави легітимації» будь-яких регуляторних рішень.

У практичному вимірі необхідність означає, що природоохоронні заходи мають відповідати реальним потребам суспільства, бути співвіднесеними з характером екологічної загрози та не створювати надмірного регуляторного навантаження. Це стосується, зокрема, фінансових та фіскально-екологічних інструментів, таких як екологічний податок, плата за спеціальне використання природних ресурсів, платежі за забруднення довкілля тощо. Ідея необхідності вимагає, щоб такі механізми були сконструйовані не як «економічне покарання» за сам факт господарської діяльності, а як

інструменти, що стимулюють екологічно відповідальну поведінку, покривають суспільні витрати на відновлення довкілля та водночас не руйнують простір економічної свободи шляхом встановлення необґрунтовано високих ставок, штрафних коефіцієнтів або непрозорих підстав нарахування. Іншими словами, екологічні платежі можуть бути легітимним засобом захисту довкілля, але лише за умови, що вони не перетворюються на непропорційне обмеження економічної діяльності та не набувають конфіскаційного характеру.

Особливо показовим проявом вимоги необхідності є сфера адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення, де «мінімізація надмірності» повинна забезпечуватися через диференціацію санкцій та справедливе співвідношення між тяжкістю діяння й суворістю реагування. З погляду пропорційності законодавець і правозастосувач повинні будувати систему санкцій таким чином, щоб вона: стимулювала запобігання правопорушенням; відновлювала порушений екологічний порядок; не породжувала ситуацій, коли формально однакова санкція застосовується до істотно різних за небезпечністю діянь. Саме тому в екологічному праві України обґрунтованим є використання механізмів градації відповідальності, запровадження альтернативних санкцій (наприклад, приписів щодо усунення порушень, зобов'язання провести рекультивацію, відновлення об'єкта довкілля), а також інструментів, які забезпечують не стільки репресію, скільки реальне усунення причин шкоди.

Разом з тим вимога необхідності у сфері охорони довкілля не зводиться лише до «пом'якшення» регулювання. Її зміст полягає в тому, щоб забезпечити найкраще співвідношення між ефективністю екологічного захисту та інтенсивністю втручання. У певних ситуаціях – наприклад, коли діяльність створює високий ризик невідворотної шкоди або загрожує життю і здоров'ю людей – найбільш суворий захід може виявитися не лише допустимим, а й єдино необхідним. Однак у такому випадку тягар доказування переходить на державу: саме вона повинна переконливо показати, що менш жорсткі інструменти є недостатніми, а екологічна загроза має такий рівень інтенсивності, який виправдовує більш істотне втручання.

У вимозі необхідності також чітко проявляється зв'язок із сучасними підходами до екологічної модернізації та ресурсоефективності. У широкому розумінні мінімізація екологічної шкоди передбачає не тільки обмеження або заборони, а й перехід до таких моделей виробництва і споживання, які знижують загальний тиск на довкілля: ощадне використання ресурсів, енергоефективність, пріоритет відновлюваних джерел, впровадження замкнених циклів, переробка та повторне використання відходів. З точки зору пропорційності це означає, що держава має орієнтуватися на системні та превентивні механізми, а не лише на реагування постфактум. Саме превенція є найтиповішим проявом необхідності в екологічній сфері: якщо шкоду можна попередити, то держава повинна створювати правові інструменти такого попередження, адже відновлення довкілля часто є дорожчим, тривалішим або навіть неможливим у повному обсязі.

У цьому аспекті важливою є логіка «забруднювач платить», яка в українському екологічному праві виступає не лише економічним, а й правовим стандартом відповідальності. Оскільки залучення природних ресурсів до господарського обороту майже завжди супроводжується певним екологічним впливом, суспільні витрати на відновлення та охорону довкілля мають покриватися передусім за рахунок тих суб'єктів, чия діяльність створює відповідний негативний ефект. Водночас вимога необхідності

вимагає коректного проектування таких механізмів: відповідальність має бути адресною, передбачуваною, співмірною та прив'язаною до реального впливу, а не до формальних показників, які не відображають фактичної шкоди. Саме у такому вигляді економічні інструменти стають частиною екологічної справедливості й працюють на мінімізацію шкоди, а не на адміністративну фіскалізацію.

Важливим є й те, що держава, будучи відповідальною за забезпечення екологічної безпеки, не може обмежитися лише покладанням тягарів на приватних суб'єктів. У межах принципу пропорційності вимога необхідності передбачає позитивні зобов'язання публічної влади: розвиток моніторингових систем, забезпечення екологічної інформації та доступу до неї, формування ефективних процедур екологічного контролю, попередження екологічних ризиків, підтримку технологічної модернізації, створення інституційної спроможності для реалізації екологічних стандартів. Без таких превентивних і організаційних заходів навіть суворі санкції можуть виявитися неефективними, а екологічна політика – фрагментарною та реактивною.

Отже, вимога необхідності в екологічному праві України має комплексний характер. Вона, по-перше, виконує обмежувальну функцію, не допускаючи надмірного адміністративного примусу та диспропорційного втручання у права і свободи. По-друге, вона виконує оптимізаційну функцію, орієнтуючи державу на вибір таких засобів, які забезпечують той самий рівень екологічного захисту за меншого втручання. По-третє, вона має превентивний вимір, спрямований на мінімізацію екологічної шкоди через системне запобігання ризикам, а не лише через покарання за наслідки. У логіці тесту пропорційності саме цей компонент готує підґрунтя для завершального етапу – оцінки справедливої рівноваги між публічним інтересом охорони довкілля та приватними правами, тобто для пропорційності у вузькому сенсі, яку доцільно трактувати як критерій балансу інтересів. Якщо придатність і необхідність відповідають на питання «чи може» і «чи потрібно» застосовувати той чи інший захід, то пропорційність у вузькому сенсі зосереджує увагу на питанні «якою ціною» досягається природоохоронна мета – чи не є втручання держави надмірним порівняно з очікуваною екологічною користю, і чи збережено справедливу рівновагу між публічним благом охорони довкілля та приватними правами.

У контексті екологічного права України ця рівновага є структурно складною, адже предмет регулювання охоплює одночасно кілька рівнів конфлікту: між інтересами суб'єктів господарювання і потребами екологічної безпеки; між правом власності та обмежувальними режимами природокористування; між свободою підприємництва та дозвільно-контрольними механізмами; між короткостроковою економічною вигодою і довгостроковим суспільним інтересом збереження природних умов життя. Саме тому категорія сталого розвитку не може бути зведена до політичного гасла – у правовому сенсі вона слугує методологічною рамкою, що вимагає практичного узгодження таких цінностей, коли кожна з них реалізується настільки, наскільки це можливо, без знищення іншої.

У західній правничій літературі тривалий час підкреслюється, що сталий розвиток є не лише нормативним ідеалом, а й реально застосовним принципом правового врегулювання суспільних конфліктів. Зокрема, у дослідженнях, присвячених співвідношенню прав людини, охорони довкілля та міжнародної торгівлі, аргументовано наголошується: жоден із конкуруючих інтересів не повинен набувати абсолютного пріоритету [8, с. 3], оскільки саме домінування однієї цінності створює системний дисбаланс і провокує конфлікти, що неминуче проявляються у судових спорах. У цьому

сенсі баланс інтересів є не компромісом «наосліп», а юридично дисциплінованим підходом, який змушує державу й суди не просто проголошувати значущість екологічного блага або економічної свободи, а аргументовано визначати, яка міра обмеження є допустимою, а яка – вже виходить за межі правомірності.

У системі українського конституціоналізму проблема балансу набуває особливої ваги, оскільки, з одного боку, Конституція України закріплює фундаментальність прав і свобод людини та орієнтує державу на їх забезпечення, а з іншого – підносить охорону довкілля до рівня конституційного обов'язку держави й суспільства, водночас гарантуючи кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це означає, що екологічний інтерес не є «додатковим» або «вторинним» щодо економічного розвитку – він має самостійну конституційну вагу. Однак і економічні права не можуть бути витіснені природоохоронною політикою до стану фактичної недієздатності. Баланс, таким робом, полягає не в арифметичному «поділі навпіл», а у встановленні справедливої межі, за якої досягнення екологічної мети не супроводжується руйнуванням базових гарантій правового статусу особи або підприємця, а реалізація економічної свободи не призводить до деградації довкілля як умови існування суспільства.

Сталий розвиток у цьому вимірі виступає інструментом зняття хибної дилеми «економіка проти екології». У правовій площині він означає, що соціально-економічні рішення мають бути сконструйовані так, щоб природоохоронні вимоги інтегрувалися у економічну політику як обов'язковий компонент, а не як зовнішнє обмеження. Практичне значення такого підходу полягає у тому, що право повинно шукати працездатні моделі взаємного узгодження, де екологічні стандарти стимулюють модернізацію виробництва, зменшення ресурсомісткості, впровадження чистіших технологій і циркулярних практик. У цьому сенсі баланс інтересів може реалізовуватися за моделлю «win-win» не як декларативний дискурс, а як наслідок належного нормативного та інституційного дизайну: коли досягнення природоохоронної мети забезпечується переважно інструментами економіко-правового стимулювання (фінансові та податкові механізми, регуляторні пільги, «зелені» інвестиційні режими) і технологічної модернізації, а не домінуванням суто заборонних та каральних засобів, здатних спричиняти непропорційні регуляторні бар'єри, підвищення транзакційних витрат, розширення нелегальних практик природокористування та зниження ефективності правозастосування.

Водночас вимога балансу інтересів спрямована на запобігання абсолютизації як індивідуальних, так і публічних конституційних цінностей. Абсолютизація економічних прав із допущенням деградації довкілля створює ризик руйнації базових умов життя, що у підсумку підриває і саму соціально-економічну основу розвитку. Проте абсолютизація екологічної цінності без урахування соціально-економічної реальності теж є небезпечною – вона може перетворити природоохоронне регулювання на інструмент непрогнозованих обмежень, які фактично блокують розвиток територій, інфраструктури або підприємництва без достатньої результативності для довкілля. Саме тому баланс інтересів у тесті пропорційності у вузькому сенсі має виконувати функцію правової «антирадикалізації»: він не дозволяє правозастосуванню рухатися крайнощами й примушує визначати раціонально виправдану межу між свободою і обов'язком, між розвитком і охороною.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що принцип пропорційності має розглядатися як самостійний та методологічно визначальний стандарт екологічного права України, здатний забезпечити якісно інший рівень обґрунтованості природоохоронного

регулювання та судового контролю за втручанням держави у сферу прав людини. Його конституційна релевантність зумовлена поєднанням обов'язку держави гарантувати екологічну безпеку й підтримувати екологічну рівновагу із конституційними гарантіями права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та пов'язаними з ним механізмами захисту, а також загальним обов'язком не завдавати шкоди природі та відшкодовувати заподіяні збитки. У межах таких координат пропорційність виконує функцію нормативного «компаса», що дозволяє не обмежуватися формальним посиланням на охорону довкілля, а оцінювати регуляторні рішення через логіку тесту: наявність легітимної мети, придатність обраних засобів, їх необхідність та недопущення надмірного обмеження прав і законних інтересів порівняно з очікуваною екологічною користю. Обґрунтовано, що у сфері екологічного регулювання пропорційність набуває прикладного значення як для законодавця, так і для органів публічної влади та судів. Вимога придатності акцентує на реальній результативності природоохоронних інструментів і їх доказовому зв'язку з характером екологічної загрози, тоді як вимога необхідності запобігає надмірному адміністративному примусу, стимулює вибір менш обтяжливих альтернатив та підтримує превентивну логіку мінімізації шкоди. Завершальний елемент – пропорційність у вузькому сенсі – формує стандарт справедливого балансування економічних свобод і охорони довкілля у межах концепції сталого розвитку, виключаючи абсолютизацію будь-якої з конкуруючих цінностей та підсилюючи якість мотивування рішень. У підсумку принцип пропорційності може бути розглянутий як універсальний правовий механізм підвищення передбачуваності екологічної політики, зменшення ризиків регуляторної дисфункції та утвердження більш збалансованої взаємодії між державою, бізнесом і суспільством у сфері охорони навколишнього природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Габрелян А. Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференцій МЦНД*, 2021. URL: https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02 (дата звернення: 25.01.2025)

2. Габрелян А. Ю. Адміністративна відповідальність в галузі охорони. *Матеріали конференцій МЦНД*, 2021. URL: https://doi.org/10.36074/mcnd-19.03.2021.law-gov.03 (дата звернення: 25.01.2025)

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141

4. Соловйова Л. М. Збалансоване природокористування та ресурсозбереження. Робоча програма освітнього компонента для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за ОПП «Екологія транспортної інфраструктури» (спеціальність 101 «Екологія»). Київ: ДУІТ, 2024. 14 с.

5. Desmet E. Balancing conflicting goods: the European human rights jurisprudence on environmental protection. *Journal for European environmental and planning law*, 2010. Vol. 7. № 3. P. 303 – 323.

6. Klatt M., Meister M. Verhältnismäßigkeit als universelles Verfassungsprinzip. *Der Staat*, 2012. Bd. 51(2). S. 159 – 188.

7. Mullerova H. Right to Environment, Balancing of Competing Interests and Proportionality. *The Lawyer Quarterly*, 2018. № 2. P. 129 – 141.

8. Reid E. Balancing Human Rights, Environmental Protection and International Trade. *Lessons from the EU Experience*. Oxford: Hart Publishers, 2015. 272 p.

9. Sweet A. S., Mathews J. Proportionality balancing and global constitutionalism. *Columbia Journal of Transnational Law*, 2008. Vol. 47. P. 72 – 164.

10. Ueda J. Is the principle of proportionality the European approach?: a review and analysis of trade and environment cases before the European court of justice. *European Business Law Revie*w, 2003. Vol. 14. № 5. P. 557 – 593.

11. Winter G. Okologische VerhaltnismaBigkeit. *Zeitschrift fur Umweltrecht*, 2013. № 7-8. S. 387 – 395.

УДК: 340.1 **DOI: 10.32751/2617-5967-2026-02-09**

Доляновська І. М.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університету економіки та права «КРОК»
ORCID ID: 0000-0002-1606-7096

БАЛАНС ПУБЛІЧНИХ Й ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ОСНОВА ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В ПРАВІ

Статтю присвячено комплексному аналізу балансування публічних і приватних інтересів через призму принципу пропорційності у правопорядку України. Обґрунтовано, що пропорційність виступає не лише критерієм допустимості обмежень, а повноцінною методологією правової оцінки, яка поєднує ідентифікацію інтересів, перевірку легітимної мети, придатності та необхідності засобів, а також зважування наслідків для невизначеного кола осіб і конкретного індивіда. Розкрито категорію «інтерес» як усвідомлену потребу з чітким носієм, предметом захисту та очікуваним результатом; запропоновано «рамку розпакування інтересу» (носії, предмет, вага/чутливість, альтернативи й компенсації, узгодженість та недискримінаційність), що переводить балансування з інтуїтивної площини у верифіковану юридичну процедуру. Показано, що публічний інтерес має похідний характер від індивідуальних прав і потреб, включає міжчасовий вимір (майбутні покоління, довкілля, стійкість інституцій) і не зводиться до «волі більшості» чи пріоритету органу влади. Запропоновано розрізняти універсальні та спеціальні публічні інтереси й враховувати їх у матеріальному та процесуальному праві, зокрема в адміністративних процедурах, де на перший план виходять прозорість мотивування, мінімально обтяжливі засоби та захист «нецільових» груп. На матеріалі практики ЄСПЛ (справа «Immobiliare Saffi v. Italy») продемонстровано, що публічні міркування не можуть нівелювати ядро права власності, а реальна ефективність правового захисту (виконання рішень) є критерієм легітимності публічної політики. Окреслено практичні інструменти: чек-лист пропорційності для нормотворця й адміністрації; процесуальні запобіжники (оцінка впливу на права, перехідні періоди, компенсаційні механізми тощо); критерії запобігання маніпулятивному «конструюванню» публічного інтересу у медійному середовищі. Доведено, що перехід від декларативного